

DIJALEKTIČKA MISAO ALIJE IZETBEGOVIĆA: AKSILOŠKI FRAGMENTI KNJIGE ISLAM IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA

SAŽETAK

Rad istražuje neke od ključnih aksioloških supstrata na kojima Alija Izetbegović fundira svoju filozofsku misao u djelu *Islam između Istoka i Zapada*. Analizom sadržaja se detektuju ključni pojmovi nad kojima autor dijalektički kreira vlastiti teorijski okvir poput; slobode, pravde, prava, čovjeka, društva, duhovnosti, materijalizma i religije. U tom kompleksu ideja, posebno se pledira islam koji nije samo puka religija, nego jedan sveobuhvatni sistem vrijednosti koji ima potencijal da sintetizira i povezuje različite krajnosti duhovnog i materijalnog svijeta u polariziranom ambijentu savremenog čovječanstva. Pored dualizma, kao osnovne karakteristike autorovog filozofskog pristupa koja se provlači kroz sva poglavlja knjige, istraživanje je usmjereno i na Izetbegovićevu specifičnu metodologiju argumentiranja islama kao „pogleda na svijet“ koja se simptomatično oslanja na evropske perspektive nauke i razvoja apostrofirajući živi, djelatni i progresivni islam koji nije isključiv i konzervativan nego primjenjiv i inkluzivan u nastojanju da harmonizira čovjeka, društvo, ideološke blokove i antagonizirane krajnosti ljudske civilizacije. Na tim temeljima se kroz rad ukazuje na inspirativan kontingent univerzalnih vrijednosti unutar kojih se kreira ideja „bipolarnog jedinstva“ kao autentičnog konstrukta Izetbegovićeve dijalektike u zagovaranju „trećeg puta“.

Ključne riječi: aksiologija, islam, čovjek, društvo, religija, materijalizam, bipolarnost

Uvod

Potrebna je značajna vremenska distanca ukoliko se želi objektivno, naučno utemeljeno i metodološki ispravno valorizirati uloga i značaj ličnosti koje su svojim idejama i djelom obilježile određene periode u razvoju opšte vrijednosne misli ili kolektivne svijesti jednog naroda. Značaj takvih ličnosti i kompleksnost njihove valorizacije postaje veća ukoliko su djelovali u historijski prijelomnim vremenima, na razmeđima epoha, na granicama carstava ili civilizacija, tokom izazovnih društvenih transformacija, revolucija, stvaranja ili oživljavanja državotvornih pokreta i često, u neminovno krvavim ratovima. Takve ličnosti su, historija to pokazuje, u pravilu dobijale oreol vođe mesijanske mudrosti, pravednosti, metafizičke snage autoriteta i u većini slučajeva božijeg blagoslova. Zbog toga su iznimno slavljene i hvaljene uz često sentimentalno i egzaltirano pripisivanje sposobnosti i djela koja ulaze u maglovite domene epsko-mitoloških naracija ali, skoro nikada i bez istovremene, snažne i surove (objektivne ili subjektivne), kritike i osporavanja. Bez ikakve sumnje, Alija Izetbegović je svojevrsni egzemplar u dugom nizu gore opisanih historijskih ličnosti koji je zbog svojih ideja, aktivizma i prakse, vjerovatno više nužnim određenjem sudbine (kumulativnim i interferentnim djelovanjem različitih događaja u jednom vremenu i prostoru) nego vlastitom željom i ambicijom, inauguriran u političkog lidera, vođu, državnika ali i mislioca-filozofa etablirajući ga kao moralnu vertikalu jednog naroda. Mustafa Čengić se u svojoj studiji bavi kritičkom analizom te idealizirane slike nudeći svoje zapažanje: „Od svojih apologeta Alija Izetbegović se uzdiže do božanskih visina i njegovo veličanje poprima oblik idolopoklonstva koje godi uhu i duši muslimanskih bošnjačkih masa“ (Čengić 2015: 19). S druge strane, Nanić biografski piše: „Alija Izetbegović velika je bosanskohercegovačka i bošnjačka historijska ličnost koja je presudno uticala na političke procese i živote milona ljudi, kao i na sudbinu zemlje“ (2018: 137) dok će Hasanbegović (2014) Izetbegovića atribuirati „neusporedivim“ s bilo kojim bošnjačkim muslimanskim političkim prvakom u XIX i XX vijeku, od Alibega Firdusa, Mehmeda Spahe, Džafera Kulenovića, do Hamdije Pozderca i Džemala Bijedića. Neospornom činjenicom, da je Alija Izetbegović ostavio dubok i neizbrisiv trag u stvaranju historije ovih prostora te da je njegovo ime nezaobilazno i ključno u skoro svim društveno-političkim procesima pred kraj XX vijeka na zapadnom Balkanu, ukazuje se potreba za činjenično utemeljenim i ekstenzivnim opservacijama, objektivnim analizama i naučnim valorizacijama njegove naučne (kritičko-reformatorske), stručne (pravne), političke i opšte društveno angažirane ostavštine što nas upućuje na,

kako to zaključuju autori Muslimović i Cikotić (2016), zadaću da se ukupno životno djelo Alije Izetbegovića treba rasvijetljavati primjenom naučnih metoda, afirmirajući istinu o kojoj svjedoče neizbrisivi dokazi u različitim sadržajima i oblicima izrečenih i napisanih misli. Analizom sadržaja do sada objavljene i dostupne, domaće i strane produkcije,¹ koja se u širokom dijapazonu kreće od klasične publicistike (eseja i feljtona), preko različitih dokumentarnih biografija, analitičkih studija Izetbegovićevih autorskih radova, zbirnih izdanja odabranih govora, intervjua, izjava i pisama pa do knjiga čiji autori imaju namjeru naučno i objektivno pristupati temama o Izetbegovićevom životu, djelu i pisanoj riječi, se već na prvi pogled uočava dominirajuće pozitivan rakurs i afirmativan pristup iako postoje (posebno u repozitoriju domaće publicistike i periodike) veoma otvorene kritičke i negativno nijansirane analize, koje su većinom fokusirane na Izetbegovićeve političke stavove, odluke i operativno vođenje političkih procesa od 1990. godine pa do svojevoljnog povlačenja (zbog narušenog zdravlja) iz Predsjedništva Bosne i Hercegovine u oktobru 2000. godine.² Kako primjećuje Mulaosmanović (2017), u recentnim pristupima izučavanja i tumačenja Izetbegovićevog života i djela, zasigurno nedostaje multiperspektivnosti, a njegov značaj i mogućnosti se prenaplašavaju, najviše od oponentata njegove politike, no i zagovornici imaju svoje (prenaplašeno) viđenje i tumačenje. Svako prenaplašavanje (i pozitivno i negativno) vezano za Aliju Izetbegovića bi moglo

- 1 Dostupno je preko stotinu različitih (po formatu, obimu i sadržaju) publikacija i studija o Aliji Izetbegoviću na bosanskom, engleskom, njemačkom, francuskom, turskom i arapskom jeziku.
- 2 Kritičke opservacije Izetbegovićevog (prvenstveno) političkog djelovanja i naslijeđa se mogu pronaći u brojnim publicističkim autorskim tekstovima bosanskohercegovačkih intelektualaca poput Tarika Haverića, Nerzuka Ćurka ili Ivana Lovrenovića kao i u par knjiga (*Alija Izetbegović – jahač apokalipse ili anđeo mira* autora Mustafe Čengića i *Alija: ulema ili balija* autorskog dvojca Nenad Kecmanović i Darko Tanasković) koji su, iz svog prepoznatljivog intelektualno-ideološkog ali i politički profiliranog rakursa, veoma oštro kritikovali političku ulogu, ideologiju, odluke i prakse Alije Izetbegovića kao ključnog političkog aktera u turbulentnim bosanskohercegovačkim procesima s kraja XX vijeka. No, ovdje treba naglasiti (što je značajno i presudno za naše istraživanje) kako utemeljenih i naučno relevantnih kritičkih i polemičkih analiza o Izetbegovićevoj aksiologiji koju je razvijao i prezentovao u djelu *Islam između Istoka i Zapada* skoro da i nema, osim izdvojenih, nekoliko pasusa u Haverićevoj knjizi *Kritika bosanskog uma* (str. 272, 273, 274) koji su, prvenstveno zbog autorovog uvredljivog stila, neskrivene malicioznosti, izostanka konkretnih argumenata i potpuno izvan dobre naučne prakse (na neprihvatljivom nivou pamfleta) devalvirali ambiciju da se (barem fragmentarno i na marginama glavne teme kojom se Haverićeva knjiga bavi) otvori argumentirana intelektualna polemika o Izetbegovićevoj aksiologiji, kao i tek za malo naučno ozbiljniji (ali ideološkim antagonizmom i srpskim etnonacionalnim populizmom opterećen) kritički osvrt Kecmanovića i Tanaskovića.

otvoriti prostor neutemeljenoj (ali i potpuno nepotrebnoj) pojavi mitologizacije njegovog života i djela. Zbog toga: „Mit o Aliji Izetbegoviću, borcu za mir i dobro među ljudima, spasiocu Bosne i Bošnjaka, mudracu i vizionaru – kako ga većina Bošnjaka želi vidjeti, treba slobodno i pošteno analizirati, te mu odrediti mjesto koje mu u istoriji i pripada“ (Čengić 2015: 47). U predgovoru knjige *Mislilac i državnik Alija Izetbegović* akademik Ferid Muhić opservira ta dva pristupa – dvije krajnosti (afirmativni i kritički) u valorizaciji Izetbegovićevog teorijskog promišljanja i političkog djelovanja :

„Većina onoga što je o Aliji Izetbegoviću do sada napisano svodi se na dvije krajnosti, jednako neprimjerene, kako značaju teorijskog opusa, odnosno, političkog djelovanja Alije Izetbegovića, tako i savremenim standardima naučne obrade: s jedne strane, na nekritičke panegirike i pohvale bez neophodnih obrazloženja; s druge strane, na žestoko negiranje teorijske vrijednosti u marginalizaciju relanog značaja političkog djelovanja Alije Izetbegovića, pa čak i na otvorene političke denuncijacije i pokušaje njegovog moralnog diskreditiranja. I jedna i druga krajnost svode se na paušalne ocjene, na lijepljenje etiketa, ili, rečeno jezikom logike, na zaključke bez premisa! Razumije se, neargumentiranost ovakvih pristupa, u principu ih isključuje iz ozbiljne debate; ovo utoliko više što zbog svoje a priori definisane afirmativne ili negativne percepcije Alije Izetbegovića, ne pružaju nikakva relevantna saznanja ni supstancijalne uvide u njegovo teorijsko i političko djelovanje, niti ih, kao takvi, mogu pružiti.“ (Muhić u Muslimović i Cikotić 2016: 13).

Uz naučno poželjnu vremensku distancu koja će obezbijediti šire i objektivnije perspektive, ovdje je potrebno naglasiti da se ličnost, život i djelo Alije Izetbegovića, zbog svoje slojevitosti, kompleksnosti, različitih domena djelovanja, društvenih okolnosti kao i funkcionalne distinkcije njegove inspirativne filozofske misli od surovog i iznuđenog političkog pragmatizma koji je često iziskivala uloga državnika, treba analizirati partikularno i fragmentirano jer bi sinoptički pristup proizveo ozbiljne aporije u bilo kakvom pokušaju integriranog interpretiranja Izetbegovićevog filozofskog i političkog diverziteta. S tim u vezi, možda bi bilo ispravno reći kako je, za objektivne i detaljne naučne analize Izetbegovićevog *ethosa*, *pathosa*, *logosa*, *telosa* i *praxisa*, potrebno razviti poseban heuristički pristup koji bi metodologiju

istraživanja specifično usmjeravao na diverzificirane i zasebne domene njegovog promišljanja i djelovanja, kako bi se izbjegla opasnost od analitičkog prezentizma ili nekritičkog eklekticizma, što bi za posljedicu imalo potpuno neutemeljene i naučno neodržive konstrukcije o ličnosti, životu, filozofiji i djelu Alije Izetbegovića. Apostrofiramo, kako je tek nakon sistematičnih, tematski usmjerenih, pojedinačnih i minucioznih analiza različitih domena njegovog života i mišljenja moguće otvoriti vrata njihovoj inventivnoj sintetizaciji koja ima anticipirajuće neograničeni potencijal u izučavanju i razumijevanju opštih mjesta Izetbegovićeve dijalektike. Imajući navedeno u vidu, ovo istraživanje će biti usmjereno na detektovanje i analizu nekih esencijalnih aksioloških postulata koji čine, prije svega, filozofsku osnovu Izetbegovićeve misli izložene u knjizi *Islam između Istoka i Zapada*.

Mislilac između Istoka i Zapada

Rijetke su ličnosti sa kojima se sudbina poigrala kao što je to bilo sa životnim putem Alije Izetbegovića. Zbog toga treba razumjeti širi društveni kontekst u kojem je stasavala njegova intelektualna radoznalost a onda do izražaja došla i ozbiljna posvećenost čitanju i izučavanju kapitalnih djela iz filozofije, logike, sociologije, antropologije, religije, prava, umjetnosti i politike. Uz formalno pravničko obrazovanje³, analitičku i kritičku fokusiranost na opšta mjesta emancipativnog razvitka čovjeka i društva kao i neskrivenu sklonost ka reformatorskim idejama uz oduševljenu inspiraciju idealima slobode i pravde, Izetbegović je kreirao svoj vlastiti intelektualni pravac koji će ga, u skladu sa različitim vremenima i izazovima, voditi od hapšenja i zatvorskih ćelija do demokratskih izbora i predsjedničkog kabineta. U simboličkoj ravni se može prihvatiti stav da je: „Izetbegović (je) mislilac u opsadi. Imajući u vidu zidove kojima je bio okružen, ne čudi toliko njegova hrabrost, koliko moć anticipacije, politički instinkt, živa interpretacija vjerskih ideala i istančan osjećaj za moralnu dekadenciju“ (Kadić 2021: 120). Treba imati na umu kako se mnogim misliocima (teoretičarima društva i države) nije pružila prilika da svoja teorijska razmatranja pretoče u praksu. Izetbegović je (za razliku od mnogih) u svom životu dobio priliku da intelektualno modeliranu erudiciju primijeni u praktičnom smislu kao politički lider (Barin 2018). Dakle, ukoliko bi smo tražili određene specifičnosti

3 Alija Izetbegović je pravničko obrazovanje stekao na Pravnom fakultetu u Sarajevu, u vrijeme kada je ovaj studij bio prožet učenjima socijalističkog prava. Odatle i njegovo dobro poznavanje ove pravne kulture prema kojoj je razvio kritički odnos. (Karčić 2018).

u odnosu na moderne i postmoderne mislioce poput Kanta, Rawlsa, Derridae i Foucaulta, Izetbegović je kao državnik, za razliku od njih, u određenoj mjeri u praksi primijenio rezultate svojih teorijska istraživanja i filozofskih promišljanja (Arslan 2018). Rijetki su primjeri u kojima se na najdirektniji način, u kratkom životnom intervalu, suoče dvije (skoro antagonistične i divergentne) pojavnosti koje se ogledaju kroz filozofa slobode i prava sa jedne i političkog pragmatika sa druge strane iste ličnosti. No, koliko god političko djelovanje ostavlja snažniji utisak, obzirom da ima direktne reperkusije na stvarni život jednog naroda i države, ne treba zaboraviti da Izetbegović (iako potpuno svjestan surovosti političke arene) nikada nije odustao od idealtipskog rezoniranja u odnosima dobra i zla, pravde i nepravde, slobode i neslobode, oslanjajući se tako na vlastiti aksiološki repozitorij koji je sinergično i sistematski gradio na evropskoj humanističkoj literaturi i islamskim reformatorskim idejama. Simptomatično je kako od tog islamskog rakursa nikada nije odustajao i njime je impregnirao svoja promišljanja, stavove i zaključke jer: „Filozofiju svog kreativnog djelovanja Izetbegović gradi na osnovama Božije objave, pretačući ih u konkretna ostvarenja na intelektualnom nivou, uključujući i emocije“ (Ćemalović-Dilberović 2012: 57). U tom kontekstu, će i profesor Kilič pojasniti kako Izetbegović nije bio samo pravnik i državnik, nego prije svega živi i djelatni islamski mislilac koji je svojom erudicijom nastojao istinski shvatiti i protumačiti svijet vrijednosti.

„Alija je jedan od rijetkih intelektualaca svog vremena koji je iznio utemeljenu kritiku moderne zapadne filozofije i koji je uspio sistematično preispitati svoj vrijednosni sistem. On je kritički muslimanski interpretator moderne filozofske misli, koji je i sam sa Zapada. Njegovo nastojanje da spoji dva svijeta (Istok i Zapad) kroz metaforu mosta predstavlja odraz njegove konstruktivne kritike. Alija je ovo nastojanje smatrao svojom intelektualnom odgovornošću i historijskom misijom. On je originalni mislilac koji je pojmovno uobličio politička i etička društvena pitanja modernog doba, obilježenog ideološkim podjelama i sukobima“ (Kilič 2018: 59,60).

Bez ikakve sumnje Alija Izetbegović spada u red autora koji su svojim spisateljskim opusom nastojali unijeti novu vitalnost u tumačenje i razumijevanje islama, odnosno modernistički pristup islamu (Karić 2004). Takav pristup je otvorio vrata Izetbegovićevom profiliranju ideje evropskog islama, koji je u osnovi službeni islam ali obogaćen naukom, umjetnošću i univerzalnim humanim i društvenim vrijednostima koje je Evropa usvojila i na

svom tlu realizirala (Duranović 2018). Obzirom da je rođen i živio između Istoka i Zapada imao je, prije svega, intelektualnu želju (lično je to smatrao i svojom intelektualnom obavezom) naći najbolji put njihovog približavanja ili spajanja. Kao dobar poznavalac i istočne i zapadne civilizacije imao je mogućnost detaljno analizirati njihove duhovne i intelektualne korijene. U svojim studijama pokazuje izvanrednu upućenost u zapadnu intelektualnu misao, od antičke Grčke do danas, kao i istočnu intelektualnu misao od ranog perioda islama do danas. Povezujući široka obzorja intelektualne misli od Aristotela do Heideggera, od Sofokla do Nietzschea, od stoičke do frankfurtske škole, od zapadnih klasika do ruske književnosti (Arslan 2018), Izetbegović promišlja u svjetlu islamskih obnoviteljskih, reformističkih i modernističkih ideja te se s pravom može smatrati evropskim izdankom muslimanskog reformatorskog pokreta koji su idejno gradili velikani poput Hasana al-Banna, Sayyida Qutba ili El-Mawdudija u svojim kapitalnim djelima. No, kako Karčić (2018) naglašava, analizom referenci na koje se Izetbegović poziva može se uočiti njegovo prvenstveno pripadanje evropskoj kulturi dok elaborira različite poglede i dileme evropskih mislilaca i pravnika. Na primjer, kada govori o pravu, pa i o pravu u islamu, on to čini kroz prizmu evropske misli dok je u svojoj kritici socijalističkog prava sličan intelektualcima disidentima od socijalizma iz centralne Evrope, koji su u manjem ili većem intenzitetu dovodili u pitanju službenu ideologiju. Sa njima je, prema Karčiću (2018) dijelio još jednu sličnost – u određenom periodu života aktivno se angažovao u politici.

Aksiološko čitanje *Islama između Istoka i Zapada*

Knjiga *Islam između Istoka i Zapada* je prema većem broju analitičara najznačajnije, najreferentnije i najobuhvatnije autorsko djelo Alije Izetbegovića. Čak će i velikosrpski ideolozi, beskompromisni kritičari Izetbegovićevog lika i djela, autorski dvojac Kecmanović i Tanasković primjetiti: „*Islam između Istoka i Zapada* napisao je intelektualno radoznali vjernik koji je osjećao potrebu da filozofski promisli paradigme na kojima dijahronijski i sinhronijski počiva svjetski poredak i da racionalizuje ono u šta je vjerovao“ (2024: 253) prihvatajući i pojašnjavajući činjenicu kako:

„...mnogi njegovi poklonici, koji ga drže značajnim savremenim misliocem, smatraju da je knjiga *Islam između Istoka i Zapada* najprostranije konceptijski postavljena, da je najcjelovitiji i najviši izraz i domet njegovog shvatanja svijeta, razvoja čovječanstva i

sudbine čovjeka. Istovremeno, ova opsežna studija u suštini je pokušaj dokazivanja superiornosti islama nad svim poznatim religioznim, filozofskim i teorijskim sistemima tumačenja stvarnosti, odnosno 'integralnim pogledima na svijet', koje on svodi na religiozni, materijalistički i islamski, a koji se, prema njemu, nalaze u 'oštrom ideološkom sukobu' (Kecmanović i Tanasković 2024: 253)

Za Haverića je to „suptilna kombinacija izreka velikih ljudi i malog ilmihala“ koju je Izetbegović „zamislio kao problemsku panoramu filozofskog mišljenja...“ (2016: 272) dok će Karić (2004), iako ga kritikuje zbog zanemarivanja ili reduciranja važnih teoloških postavki, *Islam između Istoka i Zapada* ocijeniti kao djelo koje zauzima posebno mjesto kad je posrijedi ne samo islamsko, već i političko i filozofsko mišljenje Alije Izetbegovića. Imajuću u vidu da je nastajalo sredinom XX vijeka, u specifičnim okolnostima autorovog života i totalitarnom ambijentu ideološki rigidne komunističke vlasti i socijalističkog sistema koji nisu blagonaklono gledali na slobodnomisleće i neovisne intelektualce čija misao inklinira ka demokratskim, liberalnim, pluralnim i religioznim diskursima, s pravom ga se može svrstati u red onih revolucionarnih, antikonformističkih i emancipatorskih rasprava koje imaju ambiciju da što dinamičnije tretiraju najznačajnije aspekte razvoja čovjeka i društva kao i nužnost njegovog preporoda, tražeći nova rješenja unutar starih problema. „Izetbegović se u Islamu između Istoka i Zapada bavi islamom, njegovim mjestom u aktuelnim svjetskim odnosima i historiji. Knjiga razmatra autorov dojam da se islam nalazi upravo negdje između istočnih i zapadnih mišljenja, baš poput geografske pozicije većinski muslimanskog svijeta koji na globusu zauzima prostor 'između istoka i zapada'. Otuda, vjerovatno, i ovakav naslov“ (Nanić 2018: 60). Naslanjajući se na kritike Enesa Karića (2004), Kecmanović i Tanasković (2024) ukazuju na to da je Izetbegović pribjegao opisivanju jednog „esencijaliziranog“ islama, odvojenog od vremena i istorije i posve dobroćudnog. Taj općeniti, apstraktni islam se u komparativnoj Izetbegovićevoj analizi suprotstavlja veoma konkretnim istorijskim i epohalnim realizacijama onoga što Izetbegović naziva idealizmom i materijalizmom, što je prema autorskom dvojcu Kecmanović-Tanasković (2024) kategorijalno i metodološki načelno problematično, a epistemološki varljivo. Upravo zbog ovakvih kritika potrebno je apostrofirati kako je Izetbegovićeva istraživačka misao primarno filozofska ali istovremeno nekonvencionalno hrabra i kritička, snažno angažirana u domenama univerzalnih ideala slobode i prava iako nastaje u vremenima ideološkog i političkog jednonumlja noseći u

sebi emancipatorski duh utemeljen na bazičnim i izvedenim vrijednostima, pledirajući društvo pune ljudske slobode koja se osigurava kroz diskurzivnu harmonizaciju dualiteta poput; duha i materije, čovjeka i društva, Istoka i Zapada, religije i ateizma, neba i zemlje, socijalizma i kapitalizma te niza drugih antagonizama koji emaniraju iz širokog spektra dihotomija ovog svijeta. Kritiku Izetbegovićevoj metodologiji i istraživačkoj praksi upućuju Kecmanović i Tanasković (2024) pojašnjavajući kako se slika svijeta predstavljena u djelu *Islam između Istoka i Zapada* može okarakterisati kao mozaički odraz raznovrsne i opsežne filozofske, sociološke i šire lektire, pretežno zapadne provenijencije ali u ogledalu jednog vjerničkog uma koji je, kako naglašavaju autori, nedovoljno pripremljen sistematizovanom, uslovno rečeno „školskom“ upućenošću u materiju kojom je zaplovio, vođen idejom da analitički, a ne dogmatski, obrazloženo izvede prostrano zasnovani zaključak o prevashodnoj i univerzalnoj superiornosti islama. Analizom Izetbegovićevog filozofskog pristupa i istraživačke metodologije u djelu *Islam između Istoka i Zapada* se pored malicioznog Haverića i ideološki opterećenog dvojca Kecmanović-Tanasković bavi i Mulaosmanović (2018) apostrofirajući dualizam kao njegovu prepoznatljivu karakteristiku, koji je nastojao primijeniti na skoro sva područja, a temeljno izvođenje čitave postavke nalazi u opreci između teizma i ateizma, sljedstveno čemu dolazi i do pitanja opreke između humanizma i napretka koji su personificirani u spiritualnosti spram materijalizma, odgoja prema obrazovanju, naposljetku kulturi kontra civilizaciji. Primjetno je kako se kritike knjige *Islam između Istoka i Zapada* većinom odnose na Izetbegovićevo formalno obrazovanje smatrajući ga nekompetentnim i nestručnim (nedovoljno obrazovanim da ulazi u filozofske, sociološke, antropološke ili teološke rasprave), kao i iz toga izvedene kritike o suspektnoj istraživačkoj metodologiji te je zbog toga, prema Kecmanoviću i Tanaskoviću (2024), knjiga konceptijski problematična, teorijski nedisciplinovana a metodološki je to zbrkan filozofoidni mozaik sačinjen od dijelom heterogene, a dijelom inkompatibilne pojmovne građe te bi se moglo zaključiti da ona nema veće vrijednosti i da joj nije opravdano poklanjati usredsređeniju pažnju. No, nastavljaju Kecmanović i Tanasković (2024) takav zaključak ne bi bio ispravan, jer se ono što je prethodno kritički zapaženo odnosi se isključivo na nesistematičnost i nekonzistentnost autorove filozofske i naučne spremne, kao i na problematičnost njegove metodologije koja se ogleda u odviše slobodnom posezanju u razne dispartne, međusobno nepovezane ili samo krajnje uslovno povezane oblasti ljudske misli i djelovanja sa ciljem dokazivanja neke od svojih teza. Dakle, prigovori kritičara ostaju u domenama nedovoljno usmjerenog, akademskog, formalnog obrazovanja potrebnog za opservirane

teme (Izetbegović je bio pravnik), kao i nedostatak naučnoistraživačke prakse koja je rezultirala neuobičajenim i kompleksnim „zbrkanim“ metodološkim pristupom. S druge strane, Izetbegovićeve ključne ideje, vrijednosni sistem i na njemu izgrađena dijalektika su ostali bez konkretne, metodološki jasne i naučno utemeljene kritike. Moglo bi se reći kako su se malobrojni kritičari djela *Islam između Istoka i Zapada* dominantno bavili tehničkim i formalnim aspektima dok je suština (aksiologija sveoubovatne Izetbegovićeve misli koja se provlači kroz različita poglavlja knjige) ostala bez ozbiljnijih analiza i objektivnog naučnoistraživačkog pristupa.

U fokusu prosudbeno dizajniranog pristupa morale bi se naći vrijednosti – kao fundamentalno kategorijalno ishodište Izetbegovićeve filozofske misli – raspletene nad širokim spektrom tema o kojima angažirano raspravlja, implicirajući važnost utilitarnog razumijevanja aksioloških supstrata.

Islam između Istoka i Zapada, kroz različita poglavlja, nudi sinergičnu isprepletenost filozofskih apstrakcija i pragmatičnih ideja približenih ravni konkretne implementacije. Motiviranost da u preskriptivnom posezanju za modelima ponudi konkretna rješenja problema učinili su Izetbegovićevu knjigu štivom koje i izvan zadatih okvira može koristiti pri analizi, razumijevanju i rješavanju mnogih aktuelnih (socioloških, antropoloških, geo-političkih i kulturoloških) pitanja globalnog svijeta. Izetbegovićeva specifična upotreba metodoloških alata doista provocira, što uostalom potvrđuje i kritički fokus njegovih neistomišljenika i kritičara koji iz vlastite epistemološke (a nerijetko i ideološke paradigme) ne uspijevaju dosegnuti poveznicu između pragmatike i apstrakcije koja karakterizira ovu knjigu.

Ukoliko vrijednosti (koje kontekstualiziramo ovom studijom) razumijevamo kao individualna uvjerenja koja su prvenstveno arbitrarnog karaktera i koja determiniraju ponašanje pojedinca u društvu te koja se kroz društvenu strukturu (čiji je pojedinac sastavni dio) transformišu od individualnih i pojedinačnih ka kolektivnim i opštim vrijednostima, bilo bi plauzibilno percipirati ih, u krajnjoj liniji, kao regulatore društvenog ponašanja, što će biti od krucijalne važnosti za dalje istraživanje. Analitički izazov, koji ovim istraživanjem akcentiramo, se prvenstveno odnosi na fokus ka Izetbegovićevoj aksiologiji pomoću koje on fundira svoju naučnu misao koristeći specifičnu sintetičku paradigmu, konstruišući je kroz veoma zanimljive i minuciozne rasprave o religiji, filozofiji, etici, historiji, kulturi i umjetnosti, a sve u kontekstu globalnih društvenih pitanja i izazova XX vijeka. Izetbegovićev *Islam između Istoka i Zapada* nije puka analitika vremena i događaja kojima je svjedočio niti pokušaj da se unutar filozofskog diskursa objasne

ordinarne pojavnosti. To je svojevrsni provokativan i djelotvoran intelektualni odgovor na otvorena pitanja koja su iz Izetbegovićevog rakursa posredovana i islamskom univerzalnošću. Upravo o tome pronicljivo zapažanje nudi Enes Karić:

„Islam između Istoka i Zapada dobar je i, k tome, upotrebljiv dokaz da je uvijek u povijesti islama bio moguć jedan provokativan, djelotvoran i intelektualan odgovor na zov Islamske univerzalnosti, čak i onda kad intelektualac nije bio upućen u tradicionalne islamske nauke. Dakako, takve autore njihov metod izlaže mnogim vrstama rizika, a najveći je zapadanje u ono što je Edward Sald nazvao ‘eseneijaliziranjem’ predmeta o kojem se govori. I kod Alije Izetbegovića je na stranicama ovog djela često prisutan jedan ‘islam’ koji je sasvim eseneijaliziran, nepovijestan, načelan, iskustveno neuhvatljiv. Osim toga, taj islam je i emocionalan“ (Karić 2004: 10).

Bez obzira na različite interpretacije i analitičke rakurse, *Islam između Istoka i Zapada* treba razumijevati kao snažno angažiranu misao kritičkog uma jednog vremena koja promišlja pragmatična rješenja i intencionalno usmjerava pažnju na inspirativan kontigent univerzalnih vrijednosti unutar kojeg se pronalaze temelji „bipolarnog jedinstva“ kao autentičnog konstrukta Izetbegovićeve dijalektike u govaranju hormonizirajućeg „srednjeg (trećeg) puta“.

Vrijednosna komponenta dualizma: Izetbegovićev ekvilibrjum

“Stari su govorili da postoje dvije supstance, duh i materija, podrazumijevajući pod tim nazivom dva prapočela, dva svijeta, dva reda stvari, koja su različitog porijekla, različite prirode, koji ne proizilaze jedan iz drugog niti se mogu svesti jedan na drugi” (Izetbegović 1984: 13,14). Dihotomijska raspolučenost sveukupnih ljudskih odnosa, društvenih pojava, naučnih sistema, gnoseoloških i epistemoloških kategorija, činjenica i supstrata je obilježila, determinirala i formatirala ljudsku moć spoznaje i znanja te je učinila funkcionalnom tek u dualističkom insistiranju na harmoniji i ravnoteži. Stoga se algoritam ljudskih spoznaja i razumijevanja dominantno kreira dihotomijski; na dvije strane, dva dijela, dvije mogućnosti, dva entiteta, dva pola, dva reda stvari, dakle, na bezbroj apstraktnih dualnih asocijacija koje za primarni cilj imaju uspostavu balansa (ravnoteže) kroz imperativno kreiranje protuteže određenoj ideji, akciji, pojavi,

sili, odnosu, intenciji ili kategoriji. Uspostaviti harmoniju, značilo bi uspostaviti balans u opštem smislu, opštim pojmovima, pojavama, kategorijama pa i opštim vrijednostima a što, opet, pretpostavlja svjesno determiniranu intenciju da se ne ističu krajnosti i da im se ne daje očekivana važnost niti da se glorificiraju. Insistiranje na ekstremima i krajnostima dokazano dovodi do disbalansa što u krajnoj konsekvenci svaku strukturu u mehaničkom (fizičkom) ali i apstraktnom (metafizičkom) smislu čini nestabilnom i neodrživom. Osigurati balansiranost i harmoniju, po Izetbegoviću, znači izbjeći krajnosti, koje on detektuje a onda i objašnjava na primjeru ultimativnog religioznog odbijanja biološkog (materijalnog) života sa jedne te materijalističkog negiranja čovjeka kao duhovnog bića sa druge strane, te princip sinteze – jedinstva duha i materije, odnosno njihovu harmonizaciju razumijeva kao vrijednosnu kategoriju. „Svi čovjekovi promašaji u suštini se svode ili na religiozno odbijanje čovjekovog biološkog života, ili na materijalističku negaciju čovjeka” (Izetbegović 1984: 13). Ukoliko ne usvojimo harmonizaciju (uslov za održanje balansa) kao vrijednost i ne damo joj prioritet, ostajemo suočeni sa konstantnim konfliktima krajnosti koji nužno vode u regresiju ili društvenu entropiju. Pored toga, Izetbegović apostrofira problem nerazumijevanja pravog značenja materijalizma i duhovnosti te ga prepoznaje kao uzrok masovne podrške (društvene prihvatljivosti) krajnostima i ekstremima pojašnjavajući da: “I materijalizam i čista religija svoju prividnu masovnost mogu zahvaliti prije svega činjenici da većina ljudi ne razumije njihovo pravo značenje” (Izetbegović 1984: 15). Razumjeti pravo značenje – samo po sebi već ulazi u gnoseološke domene filozofije kroz koje se filtrira cjelokupna nauka o spoznaji. Bez sumnje, spoznaja, razumijevanje i shvatanje su pojmovi oko kojih se može voditi beskrajna filozofska rasprava unutar gnoseoloških okvira ali koji, ukoliko imaju tendenciju postati funkcionalno upotrebljivi u svakodnevnom životu, *nolens-volens*, moraju proći iskustvenu fazu empirijskog testiranja. Upravo ta dimenzija funkcionalnosti samog razumijevanja, shvatanja i spoznaje je vrijednost kojom Izetbegović osigurava pozitivnu regulaciju individualnog i društvenog ponašanja permanentno determinirajući samosvjesni slobodni ljudski život. Kako to izgleda u konkretnom slučaju, kada se ljudski život kao vrijednosna kategorija upotrijebi za harmonizaciju i nadilaženje konflikta dvije već formirane krajnosti utemeljene na vlastitom antagonizmu, vidi se iz sljedeće Izetbegovićeve opservacije:

“Nema ništa jalovije nego tražiti racionalne argumente istinitosti jednog ili drugog pogleda na svijet. Oni su oba unutar sebe logični sistemi i nema nikakve logike koja bi mogla stajati iznad njih

i suditi im. I načelno i praktički, jedino je život iznad njih. Jer, živjeti i još više od toga: ispravno i potpuno živjeti - to prevazilazi svaku religiju i svaki socijalizam. Kršćanstvo traži i nudi spasenje, ali samo unutrašnje spasenje. Socijalizam traži i nudi samo spoljno spasenje. Suočen sa ova dva paralelna svijeta u logički nerazrješivom sukobu, čovjek osjeća da ih mora oba prihvatiti, pronalazeći njihovo novo prirodno težište. Cijelu istinu o životu i ljudskoj sudbini oni polove između sebe.” (Izetbegović 1984: 16)

Nakon što je već iscrtao osnovne konture antagonizma između dva paralelna svijeta (duha i materije), odnosno dvije strukture ljudskog poimanja svijeta koje pokušavaju autonomno egzistirati (religioznog i materijalističkog svjetonazora), Izetbegović primjenjuje princip harmonizacije te dvije krajnosti uvođenjem života kao pojave višeg reda, koji unutar sebe može da apsorbuje pomenute konfliktne krajnosti nudeći ga kao logično ishodište diskurzivnog procesa konvergencije i pomirenja dva paralelna i suprotstavljena svijeta. Bez ikakve sumnje, islam je centralni pojam Izetbegovićevog promišljanja smještajući ga “između” Istoka i Zapada, između religioznog i materijalističkog svjetonazora, definirajući ga kao pokušaj da se shvati i prihvati a zatim i prevlada taj primarni dualizam svijeta (Filandra 2011). No, pored islama, ovdje se vrijedi zadržati na pojmu života, kako bi smo analizirali Izetbegovićevu potrebu da se konstantno oslanja na univerzalne ili izvedene vrijednosti u svojoj metodologiji. Dakle, život – taj funkcionalni oblik egzistencije koji integrira biološku, materijalnu (fizičku) supstancu sa duhovnim, mentalnim i metafizičkim supstratima, atribuirajući ga dodatno „ispravnošću i potpunošću“, Izetbegović nudi kao paradigmu interiorizacije različitih, međusobno suprotstavljenih egzogenih fenomena koji su istovremeno i deficijentni da bi se sami, bez intervencije neke nezavisne varijable, mogli harmonizirati regulirajući tako ponašanja omeđena sviješću, spoznajom, iskustvom, znanjem i mišljenjem. Iz gore navedenog se da zaključiti da ukoliko je sami život objektivna kohabitacija duha i materije, te ukoliko kao takav predstavlja sintetički kontinuum dispartatnih kategorija, on time postaje plauzibilna matrica i vrijednosna kategorija kojom se mire (harmoniziraju) i sintetiziraju svi ostali pojedinačni antagonizmi izvedeni iz opštih pojmova duha i materije. Život (posmatran kao fenomen višeg reda) se ovim Izetbegovićevim algoritmom transformira iz objekta nad kojim je vršena harmonizacija duha i materije u subjekt koji utilitarno vrši harmonizaciju njihovih suprotstavljenih perspektiva, izvedenih na temeljima redukcionističkih učenja i stavova o

supremaciji jednog ili drugog (duha ili materije). Ovdje uočavamo još jednu funkciju ljudskog života kojem Izetbegović pronalazi „novo prirodno težište“, pozicionirajući ga u sredinu između dva paralelna svijeta ogrezla u antagonizmu. Zbog toga se život, ovako promišljen, transformisan (iz objekta u subjekt) i pozicioniran na ekvidistancu duha i materije, razumijeva kao vrijednost te se u Izetbegovićevoj aksiologiji savršeno uklapa i koristi kao vrijednosni alat za rješavanje aporija.

Legitimizacija života kao vrijednosti

Ukoliko prihvatimo intenciju autora da život objektivira kao sredstvo kojim se vrši harmonizacija (život kao partikularna harmonizirajuća vrijednost), pronalazeći mu novo prirodno težište odnosno, pozicionirajući ga u sredinu (između krajnosti) sa ciljem održanja funkcionalnog balansa, neminovno se pojavljuju važna pitanja. Sa kakvim vrijednosnim sistemom bi život mogao korespondirati odnosno, unutar kakvog bi postojećeg, aktivnog i autonomnog sistema vrijednosti mogao biti situiran? Razumijevajući Izetbegovićevu aksiologiju, potrebno je legitimirati život kao vrijednost. To zahtijeva proces komparacije sa nekim, već postojećim sistemom vrijednosti unutar kojeg se može provesti logička ekvivalencija vrijednosnih sadržaja koji sami po sebi egzistiraju kao činjenice. Jer, ukoliko ne postoji nekakav poredak ili sistem vrijednosti koji autonomno opstoji i čija struktura ne ovisi o ljudskom životu, čime bi smo i kako mogli verificirati život i determinirati ga kao vrijednost višeg reda? Kako ovu aporiju rješava Izetbegović?

“Postoji jedan broj činjenica sa kojima u životu ipak svi računaju, bez obzira na svoju zvaničnu filozofiju. Ili ih tim činjenicama uči zdrav razum, ili ih, pak, čovjek prihvati poučen svojim vlastitim porazima. Takve su činjenice npr. porodica, materijalna sigurnost, težnja sreći, simpatija za pravdu i istinu, zdravlje, odgoj, rad, težnja slobodi, interes, sila, odgovornost i sl. Ako uporedimo ove činjenice, zapazit ćemo kako se one u većem manjem rastojanju grupišu oko jedne zajedničke osi i tvore, možda nedosljedan i heterogen, ali vrlo realističan sistem, koji podsjeća na osnovne zasade islama.” (Izetbegović 1984: 17)

Činjenice, koje je neselektivno odabrao iz širokog kontigenta različitih elemenata tvoreći životni ambijent, Izetbegović međusobno upoređuje i otkriva

kako se one grupišu oko jedne zajedničke ose kreirajući vrlo realističan sistem koji podsjeća na zasade islama. Već nas opšta istraživačka postavka (u kojoj nešto podsjeća na nešto drugo), a u konkretnom primjeru gdje životne činjenice grupisane oko zajedničke ose podsjećaju na zasade (postulate i principe) islama, vrlo eksplicitno uvodi u metodološku pragmatičnost komparativne metode putem koje se utvrđuju određene sličnosti između realističnog, heterogenog sistema životnih činjenica sa jedne i principa islama sa druge strane. Svaka naučna misao svrhovito teži ka naučno utvrđenim istinama koje se sistematično dokazuju a onda i provjeravaju kroz različita naučna istraživanja. *Islam između Istoka i Zapada* suštinski i jeste pokušaj da se ponudi jedan ambiciozan naučni pogled na ključne vrijednosne kategorije, te će upravo komparacija života i islama biti jedan od ključnih motiva Izetbegovićeve dijalektike. Islam za Izetbegovića, kako je i sam u uvodu knjige naglasio svoj stav, nije religija u užem smislu – onako kako religiju definira i postulira Evropa u svojoj percepciji – nego „više od religije“ na čemu su mu, između ostalog, zbog oskudne eksplanacije takvog stanovišta sporadično zamjerali neki islamski teolozi.⁴ Filandra (2011) će pojasniti kako ovaj Izetbegovićev doktrinarni *credo* (da je islam više od religije), nije upitan za pripadnike islama i da se njime objašnjava i opravdava svojevrsno „prelijevanje“ islama na društvo i kulturu. Francuski filozof i pisac Bernard Henry Levi je, cijenivši Izetbegovićevu percepciju islama, naglasio

- 4 Jedan od referentnijih kritičkih osvrtu (iz teološkog rakursa) na knjigu *Islam između Istoka i Zapada* je napisao prof. dr. Enes Karić pod naslovom „Islam u Islamu između Istoka i Zapada“ u kojem ukazuje na Izetbegovićeve analitičke propuste, pogrešna tumačenja ili nepreciznosti kojima je mnoge aspekte islama reducirao na ideološke pozicije. Prema Kariću, Izetbegovića je općinilo političko gledanje na islam; ideološko čitanje Kur'ana, tako da je u svom interpretiranju svetih načela i institucija islama rado posezao za političkim redukcijama tvrdeći da je sam islam od ummeta kao „čisto duhovne zajednice“ stvorio „duhovno-političku zajednicu“. Dakle, prema Izetbegoviću (kako ga interpretira Karić), ummet se ne može iskazati validno i punovažno, osim ako se ne iskazuje kroz politiku što dalje podrazumijeva da Izetbegović politiku vidi kao najviši oblik organiziranja i iskazivanja islama. Karić također ukazuje kako je na mnogim stranicama knjige *Islam između Istoka i Zapada* Izetbegović, na različite načine, varirao temu političkog iskazivanja islama kao konačne svrhe islama uspostavljajući tako logičku putanju koja ide smjerom: vjera-društvo-politika. Pored toga, Karić u svom tekstu kritikuje Izetbegovićevo neutemeljeno idealiziranje muslimanskog svijeta, njegovo otvoreno protivljenje teologiji, pežorativno spominjanje uleme i čestu praksu da prepričava Kur'anske ajete i poslanikove hadise „po smislu“, što rezultira nepreciznim pozivanjem na temeljne islamske tekstove. Karić ovo objašnjava tako što djelo *Islam između Istoka i Zapada* označava primjerom savremene apologije islama iz pera jednog autodidaktičara budući da Izetbegović nije „sistem(at)ski“ studirao islam (islam nije polje negovog formalnog obrazovanja) te su zbog toga (kada piše o islamu) česte (nenamjerne) materijalne greške i omaške (Karić 2004).

kako je to zaista njegov *credo*, opisujući ga islamom tolerancije, dobrohotnosti i umjerenosti – jedan „građanski islam“, uz demokratiju i multietičnost.⁵

Koherentni odnos čovjeka i društva

U nastavku ćemo analizirati kako Izetbegović funkcionalno angažuje islam u stvaranju harmonije i sklada, kako unutar čovjeka tako i u društvu, te na taj način objektivira antropološku i sociološku dimenziju islama. “Za budućnost i za praktično ljudsko nastojanje, islam znači poziv za stvaranje čovjeka kao nosioca sklada tijela i duše i društva čiji će zakoni i društveno-političke institucije biti postavljene tako da tu harmoniju odražavaju a ne narušavaju” (Izetbegović 1984: 21). Ova Izetbegovićeva teza nas na specifičan način uvodi u dekonstrukciju jedne od fundamentalnih relacija na kojima se temelji kompletan civilizacijski *logos*, relacije čovjek – društvo. Relaciju, u širem smislu definisanu kao odnos, možemo razumijevati interakcijom koja se odvija između čovjeka i društva, kroz višeslojnost, kompleksnost i kauzalnost u jednom od njenih najvažnijih zadataka i ciljeva a to je – uspostava i održanje harmonije tijela i duše (materije i duha) unutar samog čovjeka. Zakoni i društveno-političke institucije, dakle, egzogeni faktori koji fungiraju kroz kompleksnu strukturu društva treba da odražavaju čovjekovu harmonizaciju tijela i duše. Da bi smo razumjeli Izetbegovićevu tezu po kojoj društveni faktori treba da održavaju (a ne narušavaju) unutrašnju harmonizaciju čovjeka reflektujući se kroz njegov sklad duha i tijela potrebno je razumjeti strukturu i obilježja tri partikularna ali paradigmatički komplementarna odnosa: antropološkog i sociološkog, individualnog i kolektivnog te pojedinačnog i opšteg, iz kojih autor apstrahuje logičku matricu prenoseći je na vlastita iskustva i opservacije. Ova transmisija korelativnih paradigmi omogućava šire perspektive u sagledavanju polivalentnosti koju generira odnos čovjeka i društva, te može pomoći da bolje razumijemo dijalektički okvir unutar kojeg Izetbegović konsekventno izvodi zaključke o utilitarnim i pragmatičnim atribucijama islama. Izazov dekonstruiranja odnosa čovjek – društvo, Izetbegović prihvatata unutar već formiranog aksiološkog habitusa i metodološke verifikacije pojedinačnog putem opštih pravila (zakovitosti) i univerzalnih vrijednosti. Ta metodološka supsumacija vrijednosti se može objasniti autorovom ambicijom da svaku pojavu, pitanje ili dilemu rješava unutar islamskog *logosa*. „O čovjeku i društvu,

5 <https://www.aa.com.tr/ba/arhiva/najve%C4%87i-su-o-aliji-izetbegovi%C4%87u-govorili-najljep%C5%A1e/316854#> Pristupljeno 20.09.2025.

on je odgovarao na razna pitanja koja je i sam postavljao. Smatrao je da se pravilnim odgovorima na temeljna, opća i filozofska pitanja o čovjeku, negovom nastanku i životu, stiču uslovi za razumijevanje konkretnih individualnih i društvenih stanja i interesa“ (Muslimović i Cikotić 2016: 33). Ukoliko čovjek, kao individua, sa svim svojim fizičkim i duhovnim elementima biva determiniran kao biće zajednice ili društveno biće (Aristotelov *zoon politikon*), njegova se samospoznaja i identitet nužno tvore i verifikuju u ambijentu istih (individua) i u odnosu na njih, kao i u odnosu na druge i drugačije (po nekom duhovnom, fizičkom ili socijalnom idiomu) koje zajedno čine to društvo. Da li je moguće promišljati o čovjeku izvan društva? Da, ali onda je to, u skladu sa Izetbegovićevim (1984) opservacijama, jedinka koja funkcionira reduktivno tako što nužno zadovoljava samo svoju primarnu, biološku egzistenciju, bez tendencija za stvaranjem duhovnosti, ideja, vrijednosti, napretka i opšteg razvoja. Izučavati čovjeka je skoro nemoguće bez percepcije koju osigurava njegova društvena dimenzija, odnosno, nemoguće je to učiniti bez jasnog određenja ambijenta u kojem on egzistira te događajima i pojavama koji formatiraju njegovu svijest o samome sebi ali i drugima. S druge strane, društvo kao kompleksna i višeslojna struktura, sastavljena od bezbrojnih fluktuirajućih odnosa i relacija, tvori specifičnu hipostazu, koja putem ugovora, zakona, normi, pravila, propisa, uredbi, konvencija, rezolucija i deklaracija, preuzima ključne prerogative ljudskog integriteta. Ukoliko je odnos čovjeka i društva struktuiran kao poredak, višeslojan i koherentan, on nužno implicira zaključak o postojanju neke „sile“ (Izetbegović promišlja o vrijednosnom sistemu) koja održava taj red i poredak obzirom da svaka struktura, posebno ona koja se sastoji od viših i nižih elemenata i u kojoj se nužno jedni oslanjaju na druge, pretpostavlja postojanje neke kohezivne sile (vezivnog tkiva); vrijednosti, ideje, cilja, supstance, tvari ili materije koja je povezuje. Izetbegović veoma eksplicitno pledira islam kao tu „silu“ (vrijednosni sistem) jer: „O islamu Izetbegović je razmišljao, u prvom redu, kao o sistemu, ‘pogledu na svijet’ koji objedinjuje religijsko i materijalističko poimanje“ (Mulaosmanović 2017:19), a koji jedini ima prevalentnu moć da struktura, harmonizira i održava funkcionalnim i humanim odnos čovjeka i društva, videći ga kao poziv za stvaranje čovjeka (sklad tijela i duše) i društva koje će normativno i institucionalno odražavati taj sklad. Dakle, ukoliko čovjeka treba stvarati (kao nosioca sklada tijela i duše), onda nam Izetbegović eksplicitno ukazuje na ontološki nesklad (nesavršenost) čovjeka i njegove društvene posredovanosti, što nas neminovno usmjerava kao antropološkim i sociološkim perspektivama razumijevanja tog odnosa.

U nastavku analiziramo još jedan paradigmatički odnos. Obzirom da individua ne posjeduje svojstvo mnoštva ona ga postiže udruživanjem sa drugim individuama. Stoga, možemo reći kako je individua svoj ontološki nedostatak mnoštva kompenzirala udruživanjem sa istovrsnim. Ovdje prepoznajemo proces prenošenja prerogativa, tranziciju individualnog ka strukturama višeg reda. Partikularna svojstva sa kojim individua ulazi u nove odnose udruživanjem u kolektivitet, dobijaju novu formu – formu pluralnosti, tvoreći polivalentnu strukturu kolektiviteta uz transmisiju individualnih percepcija učitavajući ih u kolektivnu svijest. Ovaj odnos, koji istražujemo kroz tranzitivni proces tvorenja kolektiviteta putem udruživanja individua, ima i svoju teleološku dimenziju čijom analizom dodatno olakšavamo razumijevanje motiva koji postuliraju formiranje kolektiviteta. Teleološki pristup ovdje smatramo plauzibilnim jer kolektiv, analiziran Izetbegovićevom logikom, determiniramo kao interesnu kategoriju, formiranu sa svrhom da vrlo konkretno i pragmatično artikulira potrebe udruženih individua i na taj način reverzibilno i svrsishodno djeluje na pojedinačne elemente unutar svoje strukture. U ovom kontekstu je zanimljiva Izetbegovićeva opservacija kolektiva:

„Ustvari, društvo (kolektiv) jedna je specifična forma zadovoljavanja ličnih interesa u kojoj se ne mijenja sadržina, nego samo oblik djelovanja na vanjske okolnosti da bi se efikasnije postigao isti osnovni cilj: lični interes...To je lični interes proračunat na dužu stazu, osiguran računom velikog broja, siguran od rizika slučajnosti i pogrešnog proračuna, pomognut nastojanjem istog takvog ličnog interesa množine drugih ljudi koji pripadaju istoj grupi, lišen neposrednih gubitaka, potiranja sila itd. Ovdje se posredovanjem inteligencije (a ne srca ili duše) konstruira jedan novi oblik djelovanja – kolektivnog djelovanja, koje bi, ako je računica pravilno izvedena (ako apstrahiramo od eventualne greške u računu ili zloupotrebe onih koji definiraju društveno djelovanje), predstavljalo ostvarenje ‘najvećeg ličnog interesa najvećeg broja članova kolektiva’.“ (Izetbegović 1984: 139)

I ovaj simptomatičan (iz Izetbegovićevog rakursa) interesni odnos individue i kolektiva, s obzirom na svu svoju kompleksnost, ne može biti funkcionalan bez svojevrstne harmonizacije ili usklađivanja svih elemenata unutar date strukture.

O dualnosti svijeta i dijalektici „trećeg puta“

Sociološki pristup kojim se Izetbegović često služi, intencionalno usmjerava fokus ka društvu (zajednici, kolektivitetu)⁶ kao značajnoj kategoriji bez koje nije moguće ostvariti sklad unutar čovjekove dualnosti. Društvo, u najširem smislu posmatrano kao čovječanstvo, sredinom prošlog vijeka (ali ništa manje ni danas u drugoj deceniji XIX vijeka) biva podložno disharmoniji, sukobima, podjelama, subordinarnošću i supremacijskim tendencijama. Izvorište takvih podjela Izetbegović pronalazi u ideološkim razlikama koje ga polarizuju te stvaraju međusobne sukobe i konfliktne odnose.

“U trenutku kada postaje jasno da se sukobljene ideologije u svom ekstremnom obliku ne mogu nametnuti *čovječanstvu i da moraju ići ka jednoj sintezi, ka jednoj srednjoj poziciji*, mi hoćemo da pokažemo kako se islam skladno vezuje za ovaj prirodni tok ljudskih misli, prihvatajući ih, ohrabrujući ih i postajući postepeno njihov najdosljedniji i najpuniji izraz. Upravo u današnjem polariziranom svijetu islam, koji je već više nego jedanput poslužio kao most između Istoka i Zapada, mora postati svjestan svoje vlastite misije. Ako je u prošlosti posredovao između starih civilizacija i Evrope, danas, u času dramatičnih dilema i alternativa, islam treba ponovo preuzeti svoju ulogu “Posredničke nacije” u podijeljenom svijetu. U tome je smisao trećeg, islamskog puta.” (Izetbegović 1984: 22)

Izetbegović i na ovom mjestu, detektujući krajnju nemogućnost da se različite ideologije nametnu čovječanstvu kao „jedini ispravan poredak“ dok generiraju međusobne sukobe i jačaju svoje derivirane ekstremne oblike, rješenje i izlaz iz takvog dramatičnog stanja pronalazi u islamu koji je inherentan ljudskoj prirodi i toku ljudskih misli.

„Alija je jako dobro anticipirao mogućnost da se distanca između dva svijeta ili dvije strane pretvori u razornu tragediju. Pokazujući

6 Potrebno je napomenuti kako je Izetbegović u djelu *Islam između Istoka i Zapada* ukazao na razliku između društva i zajednice: društvo je zasnovano na materijalnoj potrebi, na interesu. Zajednica je zasnovana na duhovnoj potrebi, na težnji. U društvu ljudi su anonimni članovi, vezani interesom ili razdvajani interesom. U zajednici ljudi su braća, vezani zajedničkom mišlju, povjerenjem ili jednostavnim osjećanjem da su jedno. Društvo postoji zato što živeći u njemu lakše stječemo dobra i osiguravamo opstanak. U društvu vladaju zakoni jačega, pokoravanja, eksploatacije ili, u najboljem slučaju, ravnoteže interesa. Samo zajednica zna za pravdu, uzajamno pomaganje, solidarnost i bratstvo. Mnogi nesporazumi potječu iz miješanja ova dva pojma.

intelektualnu odgovornost spram ove slutnje, analizirao je intelektualnu strukturu zapadnog svijeta koja 'razliku' strukturira kao egzistencijalni problem koji valja ukloniti. Upravo na tom mjestu ovaj intelektualni senzibilitet, koji je na jedan diskretan način ukazivao na nadolazeću opasnost, u svoj misaoni okvir smješta metaforu 'mosta' (Kilić 2018: 71).

U tom smislu (metafore mosta), Izetbegovićev reformatorski kurs pokušava islamu dati neke od prerogativa koje posjeduju već etablirani i duboko ukorijenjeni ideološki blokovi Istoka i Zapada. Ne da bi islam učino ideologijom i time ga tek doveo u ravan sa postojećim svjetonazorima, nego da bi ga oblikovao kao „treći put“ – svojevrsnu sublimaciju Istoka i Zapada, sintetizaciju njihovih vrijednosti i emancipatorskih potencijala koji su pogrešnom (ljudskom) logikom pervertirali u antagonistički polariziranu kolijevku čovječanstva. Islam, božijom objavom modelirani put ka miru, slobodi, pravdi i harmoniji, prema Izetbegoviću (1984), ima ključnu, spasonosnu i alternativnu ulogu u opštem stanju bezizlaza i konstantnih ideoloških konflikata. I Karić (2004) naglašava Izetbegovićevo stanovište o islamu kao alternativni postojećoj „blokovskoj podjeli svijeta“. On napominje kako Izetbegovićeva ponuda nije plitka ili inspirisana političkom filozofijom „Pokreta nesvrstanosti“, već: „...jednim zanosnim viđenjem islama kao ideološki nezavisnog, neangažiranog faktora, te stoga jedne sintetizirajuće snage u savremenom dobu, koja bi mogla prevazići idealizam religije i ateizam materijalizma...“ (Karić 2004: 23). Upravo kroz spomenute sekvence Izetbegovićevih opservacija i stavova, moguće je razumjeti njegova motrišta o (ne samo simboličkom) nego i operativnom potencijalu islama u artikulaciji a zatim prihvatanju, ohrabriranju i objektiviranju ideja koje vode ka harmonizaciji, skladu i pomirenju, odnosno sintezi različitih ideoloških obrazaca i njihovom pomjeranju iz ekstremnih doktrinarnih krajnosti ka srednjoj harmoniziranoj poziciji. Izetbegović pledira univerzalnu misiju i prepoznatljivu ulogu islama koja se unutar historijskog konteksta već etablirala kao svojevrsni „most“ između Istoka i Zapada uz veoma pragmatičan posrednički potencijal, iscrtavajući osnovne konture tog spasonosnog „trećeg puta“ koji čovječanstvo treba da izvede iz sukoba oštro polariziranih i ideološki impregniranih društava. Karić (2004) će u tom smislu vrlo jasno ukazati da je Izetbegović smatrao kako mu bipolarna podjela svijeta pruža nesvakidašnju šansu da protumači poziciju islama kao posredničku, središnju i sintetizirajuću.

Zaključak

Djela poput Izetbegovićevog *Islama između Istoka i Zapada* su prije svega hrabre i kritičke analize stvarnosti unutar širokog filozofskog spektra ideja i pristupa koje bez obzira na vrijeme i društvene okolnosti u kojima nastaju, sa sobom nose izvjestan izvanvremenski diskurs i upotrebljivost unutar različitih društvenih i ideoloških matrica. Alija Izetbegović je, prije svega kao mislilac, filozof, teoretičar društva a onda i kao islamski reformator i modernist otvorio neka od važnih i prijepornih pitanja XX vijeka sa neskrivenom ambicijom da islamu vrati djelatnu društvenu ulogu „mosta“ između ideoloških blokova polariziranog svijeta. Bez mnogo sustezanja, on je vrlo otvoreno ponudio rješenja za prevazilazenje „oštroug ideološkog sukoba“ pledirajući islam kao sintetizirajući, kohezivni, harmonizirajući, inkluzivni i ideološki neistrošen „treći put“ koji ima snagu da objedini dominantne religiozne i materijalističke paradigme, te tako ispuni svoju važnu civilizacijsku misiju. Njegov intelektualni izazov se ogleda u nastojanju da samostalno razvije metodološki okvir za ekstenzivnu analizu i interpretaciju aktivnih teoloških i ideoloških doktrina koje je situirao unutar dvije polarizovane domene – religiozne (duhovne) i ateističke (materijalne) suočavajući ih sa živim i djelatnim domenama islama. Iz ovako postavljenog diskurzivnog okvira, Izetbegović razrađuje i nudi ideju „bipolarnog jedinstva“ do koje dolazi preko dijalektičkog dualizma kao ključnog obilježja njegovog filozofskog pristupa. Obzirom da su blokovske podjele, ideološki srazovi i svjetonazorski antagonizmi obilježili najveći dio njegovog života, potpuno je očekivana i jasna njegova intelektualna posvećenost tim temama kao i njegovi pokušaji traženja alternativnih rješenja u osiguranju harmonije, sklada, mira i slobode za kompletno čovječanstvo. Stavljajući fokus na vrijednosne sudove, cilj nam je bio ukazati kako je ontologija Izetbegovićeve misli, bez obzira u šta se ona po individualnoj čitalačkoj interpretaciji može transformisati, duboko ukorjenjena i imanentna unutar diskurzivnog kontigenta ekstenzivnih aksioloških dispozicija i njihovih pojavnih oblika u javnom i naučnom diskursu. Izetbegovićeva aksiologija je naučno i metodološki upotrebljiva matrica uz pomoć koje se, ne samo na stranicama *Islama između Istoka i Zapada* nego i drugih filozofskih, socioloških, antropoloških, politoloških ili pravnih istraživačkih studija različitih autora, može dekonstruirati bilo koja ideološka pozicija i teorijski falibilno utemeljen svjetonazor. Uočavajući i analizirajući probleme savremenog društva iz sredine XX vijeka, Izetbegović je imao neskrivenu ambiciju da individuu, čovjeka i društvo usmjeri ka sistemu vrijednosti koji može osigurati mir, napredak, slobodu i pravdu. Bez dileme, za njega je to bio islam

– nepatvorena ideja i djelatna snaga koja može procesom sitneze harmonizirati dvije okoštale, *idejom i čelikom* suprotstavljene pozicije sa istoka i zapada. Uvjeren kako je islam u svojoj supstantivnosti istinsko jedinstvo religije i materijalizma i kako se do cilja dolazi dijalektičkim umom, Izetbegović je prema Kariću (2004) teorijski sintetičar koji ne promišlja o rušenju ni Istoka ni Zapada nego se zalaže za njihovu sintezu i u takvom kontekstu on ambiciozno tumači islam. Stoga je ispravno zaključiti kako je Izetbegovićev pogled na svijet, njegova filozofija i dijalektika – islamski utemeljena, te se njegova filozofska i naučna djela, a kasnije i konkretna društvena i politička praksa mogu smatrati doprinosom univerzalnim vrijednostima čovječanstva i islamskog učenja u skladu sa tim vrijednostima (Muslimović i Cikotić 2016). Kako smo još u uvodu naglasili, tek će značajna vremenska distanca i objektivan naučni pristup omogućiti kvalitetniju valorizaciju Izetbegovićevog intelektualnog i političkog naslijeđa. No, već sada je moguće zaključiti kako će tada, kao i danas, knjiga *Islam između Istoka i Zapada* biti primjer hrabrog artikuliranja angažiranih reformatorskih ideja i aktuelno štivo za razumijevanje opštih mjesta Izetbegovićeve aksiologije. Ono što svakako treba naglasiti jeste činjenica kako se većina njegovih ideja (o kojima je decenijama promišljao „u opsadi“) nije stigla slobodno razvijati i realizovati unutar novog, liberalnog i demokratskog ambijenta. Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, masovna stradanja, etničko čišćenje i genocid a nakon nepravednog mira surovi tranzicioni procesi i svakodnevna politička borba, potisnuli su na marginu Izetbegovićeve ideje o kojima je zaneseno pisao promovirajući ideale slobode i pravde, spriječivši tako jedinstvenu historijsku priliku da se na jednom malom parčetu evropskog teritorija, u liberalnom i demokratskom ambijentu, sintetiziraju vrijednosti Istoka i Zapada u jedan novi, savremeni, pluralni multikulturalni i harmonizirani bosanskohercegovački život, kakvom je Izetbegović – svojom filozofijom konvergencije i „srednjeg puta“ između ideoloških krajnosti, idejama ravnoteže i umjerenosti – težio.

DIALECTIC THOUGHT OF ALIJA IZETBEGOVIĆ: AXIOLOGICAL FRAGMENTS OF THE BOOK ISLAM BETWEEN EAST AND WEST

SUMMARY:

The paper explores some of the key axiological substrates on which Alija Izetbegović bases his philosophical thought in the book *Islam between East and West*. Content analysis detects key concepts on which the author dialectically creates his own theoretical framework, such as; freedom, justice, law, human, society, spirituality, materialism and religion. In this complex of ideas, special emphasis is placed on Islam, which is not just a religion but a comprehensive system of values that has the potential to synthesize and connect different extremes of the spiritual and material world in the polarized environment of contemporary humanity. In addition to dualism, as a basic characteristic of the author's philosophical approach that runs through all chapters of the book, the research is also focused on Izetbegović's specific methodology for arguing Islam as a "worldview" that symptomatically relies on European perspectives of science and development, emphasizing a living, active and progressive Islam that is not exclusive and conservative but applicable and inclusive in its effort to harmonize human, society, ideological blocs and antagonized extremes of human civilization. On these foundations, the paper points to an inspiring contingent of universal values within which the idea of "bipolar unity" is created as an authentic construct of Izetbegović's dialectic in advocating the "third way".

Keywords: axiology, Islam, human, society, religion, materialism, bipolarity

Literatura

1. Arslan, Zühtü (2018), „Tri pojma u intelektualnoj misiji Alije Izetbegovića: pravda, pravo i sloboda“, *Časopis za društvena pitanja Pregled - Supplement (Konferencija «Alija Izetbegović i njegovo shvatanje prava i države»)*, God. LIX, 23-41.
2. Barin, Taylan (2018), „Ograničenje vlasti‘ u poimanju države kod Alije Izetbegovića“, *Časopis za društvena pitanja Pregled - Supplement (Konferencija «Alija Izetbegović i njegovo shvatanje prava i države»)*, God. LIX, 123-133.
3. Cikotić, Selmo (2018), „Država ili vjetrometina / Shvatanje države u djelima i radu Alije Izetbegovića“, *Časopis za društvena pitanja Pregled - Supplement*

- (Konferencija «Alija Izetbegović i njegovo shvatanje prava i države»), God. LIX, 135-173.
4. Čengiđ, Mustafa (2015), *Alija Izetbegović jahač apokalipse ili anđeo mira*, KULT-B, Sarajevo.
 5. Ćemalović-Dilberović, Elvira (2012), «Javni diskurs Alije Izetbegovića (na primjeru govora Povratak na čelo stranke)», *Istraživanja*, Vol. 7 No. 7, 53-62.
 6. Duranović, Elvir (2018) „Evropski islam“, „bosanski islam“ i „islamska tradicija Bošnjaka“ u mišljenju Alije Izetbegovića”, *Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture Preporod* (1), 526-536.
 7. Filandra, Šaćir (2011), „Stanje i perspektive političke sociologije”, *Dijalog - Časopis za filozofiju i društvenu teoriju*, 03/04, 176-185.
 8. Hasanbegović, Zlatko (2014), “Izetbegovićeva ostavština i političko-nacionalna filozofija nije samo povijesna simbolika već konkretan putokaz...”, *Gračanički glasnik - Časopis za kulturnu historiju*, 37, 281-286.
 9. Haverić, Tarik (2016), *Kritika bosanskog uma – Ogljed o jednom historijski fiksiranom mentalitetu*, ECLD, Sarajevo.
 10. Izetbegović, Alija (1984), *Islam između Istoka i Zapada*, Svjetlost – El Kalem, Sarajevo.
 11. Kadić, Samedin (2021), “Razumijevanje islama u Islamskoj deklaraciji Alije Izetbegovića”, *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, 25, 109-121.
 12. Karčić, Fikret (2018), „Razumijevanje prava u djelu Alije Izetbegovića“, *Časopis za društvena pitanja Pregled - Supplement* (Konferencija «Alija Izetbegović i njegovo shvatanje prava i države»), God. LIX, 43-57.
 13. Karić, Enes (2004), “Islam u Islamu između Istoka i Zapada“, <https://eneskaric.ba/2024/10/09/islam-u-knjizi-alije-izetbegovica-islam-izmedju-istoka-i-zapada/>
 14. Kecmanović, Nenad, Darko Tanasković (2024), *Alija: ulema ili balija*, Laguna, Beograd.
 15. Kilić, Muharrem (2018), „Poimanje prava u filozofskoj misli Alije Izetbegovića“, *Časopis za društvena pitanja Pregled - Supplement* (Konferencija «Alija Izetbegović i njegovo shvatanje prava i države»), God. LIX, 59-87.
 16. Mulaosmanović, Admir (2017), *Iskušenje opstanka: Izetbegovićevih deset godina 1990-2000*, Izdavač: Autor, Sarajevo
 17. Mulaosmanović, Admir (2018), „Alija Izetbegović o ulozi prava i pravnih normi u društvu i državi“, *Časopis za društvena pitanja Pregled - Supplement* (Konferencija «Alija Izetbegović i njegovo shvatanje prava i države»), God. LIX, 89-109.

ISTRAŽIVANJA

18. Muslimović, Fikret, Selmo Cikotć (2016), *Mislilac i Državnik Alija Izetbegović*, Muzej Alija Izetbegović, Sarajevo
19. Nanić, Faris (2018), *Alija Izetbegović – Kratka biografija*, Simurg Media, Sarajevo